

## ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ 1901-1910ԹԹ.

### ԴԱՎԻԹ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Հեղինակը ներկայացնում է XX դարի առաջին տասնամյակում Կայսերական Ռուսաստանի կազմում գտնվող գավառական Երևան քաղաքի երաժշտական կյանքը: Հոդվածում խոսվում է Երևան քաղաքում այդ տարիներին հանդես եկած հայ, ինչպես նաև այլազգի երաժիշտների համերգների և Երևան քաղաքի ընդհանուր մշակութային մակարդակի մասին: XX դարի սկզբի հայալեզու և ռուսալեզու հեղինակավոր պարբերականներում տեղ գտած նյութերից բերված են ուշագրավ տեղեկություններ քաղաքի մշակութային կյանքի վերաբերյալ:

**Քանալի քառեր** – Երևան, «Русская музыкальная газета», «Театр и искусство», Երևան, «Մշակ», Ա.Կոստանյան, Ս.Դեմուրյան, Կոմիտաս, Հ.Նալբանդյան, Վ.Բունիաթյան, իտալական օպերային խումբ:

XX դարի առաջին տասնամյակում Երևանը Ռուսական Կայսրության Երևանի նահանգի վարչական կենտրոնն էր, որի 30.000-ի հասնող բնակչության կազմում էին մեծամասամբ հայեր և կովկասյան (ադրբեջանական) թաթարներ, ինչպես նաև փոքր թվով ռուսներ, վրացիներ, հրեաներ և այլք: Չէր կարելի այդ տարիների Երևանն անվանել զարգացած քաղաք, սակայն հարկավոր է նշել, որ այստեղ գործում էին արական և օրիորդաց գիմնազիաները, թեմական հոգևոր դպրոցը, 7 քաղաքային ուսումնարան և 8 մասնավոր ուսումնական հաստատություններ: Գործում էր Երևան-Թիֆլիս երկաթուղին<sup>1</sup>:

Անցնելով XX դարի առաջին տասնամյակի՝ Երևանի երաժշտական-մշակութային կյանքին՝ պետք է սկսենք «Русская Музыкальная Газета»-ում տպագրված մի ուշագրավ հոդվածից, որում հեղինակը (Ա.Բ.) նկարագրում է քաղաքի փոքր-ինչ աշխուժացած երաժշտական կյանքը՝ ի տարբերություն նախորդ տարիների. «Въ жизни нашего медвежьяго уголка настоящий годъ представляетъ изъ себя приятное исключение среди целого ряда летъ, не оставившихъ по себѣ никакого следа въ воспоминании. Я говорю о сфор-

---

<sup>1</sup> Ф.А.БРОКГАУЗЪ, И.А.ЕФРОНЪ, ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ. СПБ., 1890—1907, 82 г.

мировании и учреждении въ этомъ году у насъ музыкальнаго общества, функции котораго, если не столь пока почтенны, то все-же позволяютъ надеяться на лучшее будущее...»: 1901-ին հիմնվում է Երևանի երաժշտական ընկերությունը, որն ավելի շուտ ակումբ էր՝ ժամանցի տարբեր տեսակներով (բիլիարդ, թղթախաղեր): Այս ակումբի՝ «Երևանի երաժշտական խմբակ»-ի առանձնահատկությունն այն էր, որ նրա մասնակիցների շարքերում ներգրավված էին թատերասեր և երաժշտասեր անձինք, որոնք պետք է ապահովեին ակումբի այցելուների և մյուս մասնակիցների պատշաճ մշակութային ժամանցը: Բնականաբար նորաստեղծ երաժշտական ընկերությունն իր տնօրինության տակ ուներ խիստ սահմանափակ երաժշտական ուժեր, սակայն ժամանակ առ ժամանակ այստեղ կազմակերպվում էին հասարակական համերգներ հրավիրված երաժիշտների մասնակցությամբ: 1901 թ. ընթացքում այստեղ ելույթներ են ունեցել ուսուցչության երգչուհի Օ.Դ. Բոտյանովսկայան, ապրիլի 4-ին և 6-ին փայլուն ելույթներով հանդես են եկել Թիֆլիսի կայսերական ուսումնարանի դասախոսներ դաշնակահար Քեսները և ջութակահար Սերբուլովը: Համերգներն ունեցել են մեծ հաջողություն<sup>2</sup>: Այս ելույթների մասին «Театр и искусство» շաբաթաթերթը գրեց. «...Г.Сербуловъ, обративший на себя вниманіе музыкальныхъ критиковъ во время участія в парижскихъ концертахъ Ламуре в качестве солиста и приобревший себе почтенную известность виртуоза в Тифлисе по участию в квартетныхъ собранияхъ, сразу-же, съ перваго своего появленія на эстраду, произвел на эриванскую публику прекрасное впечатленіе. У него прекрасный тонъ, красивый ударъ и превосходное туше; техника вообще недюжинная. Въ передаче заметно заботливое стремленіе къ изяществу, начиная съ внешнихъ манеръ и кончая фразировкой. Г.Кеснер нашъ старый знакомый. Требования повтореній слышались после всякаго исполненнаго ими номера...»<sup>3</sup>: Արտիստները սիրահոժար բավարարում էին ստեղծագործությունները նորից ու նորից կրկնելու հանդիսատեսի անզուսպ պահանջները:

1901-1910 թթ. ընթացքում Երևանի երաժշտական կյանքին իրենց մասնակցությունն են ունեցել Ստեփան Դեմուրյանը, Կոմիտասը, Հովհաննես Նալբանդյանը, Արշակ Կոստանյանը և այլք:

1902 թ. մարտի 27-ին Երևանի ակումբի դահլիճում թեմական դպրոցի

<sup>2</sup> **А.Б.**, Эривань. Музыка въ провинции, “Русская музыкальная газета” N17, СПб., 1901, стр. 508.

<sup>3</sup> **Люсь**, Музыка в провинции, “Театр и искусство”, N13, СПб., 1901г.

իր ղեկավարած երգչախմբով հանդես է գալիս կոմպոզիտոր, խմբավար Ստեփան Դեմուրյանը (1872-1934): Համերգը, որի ընթացքում հնչում են Ս.Դեմուրյանի, Կարա-Մուրզայի հայկական ժողովրդական երգերի մշակումներից, գրավել էր մեծ թվով հանդիսականներ: «Մշակ» նկատեց, որ «...քաղաքային կլուբի դահլիճում թեմական դպրոցի երգեցողության ուսուցիչ պ. Դեմուրեան տուեց իր պատրաստած քառաձայն խմբի կօնցերտը: Կօնցերտը գրաւել էր բաւական թւով հանդիսականներ: Մեծ պահանջներ անել մի նոր երիտասարդ մարդուց, որը դեռ նոր փորձելով իր ոյժերը եւ ահագին դժուարութիւններին յաղթելով՝ կարճ ժամանակում պատրաստում եւ բեմ է դուրս բերում քառաձայն խումբ, այնքան էլ իրաւունք չունենք...»<sup>4</sup>: Դժվարությամբ էր հաջողվել կազմակերպել այս համերգը. «...խմբի պակասությունը ծայների անհամաչափ լինելու նկատմամբ պէտք է վերագրել մասնակցողների սակաւութեան, մանաւանդ այն բանին, որ հոգաբարձութիւնը, իսկապէս նրա մի մասը եւ առանձնապէս Սուքիաս եպիսկոպոսը մերժեցին թոյլ տալ մասնակցելու արդէն վարժված աշակերտներին, մինչեւ անգամ խնայեցին դպրոցի ֆիս-հարմօնիան մի քանի օրով նրան տալ...»<sup>5</sup>: Չնայած համերգի ընթացքում առկա թերություններին՝ հողվածում ընդգծվում է Դեմուրյանի կատարած աշխատանքի կարևորությունը և շարունակության մեջ ասվում. «...պ. Դեմուրյանի կօնցերտը մի մխիթարական երևոյթ էր մեր գաւառական լճացած կեանքում: Կարա-Մուրզայից յետոյ՝ Երեւանը բեմի վրայից լսում է իր ժողովրդական երգերը շնորհիւ Դեմուրեանի...»<sup>6</sup>:

Երևանում Ս.Դեմուրյանի հաջորդ համերգը տեղի է ունենում նույն տարվա հունիսի 3-ին. «...ամսիս 3-ին քաղաքային ժողովարանի դահլիճում թեմական դպրոցի երգեցողության ուսուցիչ պ. Դեմուրեանը տուեց երկրորդ կօնցերտը: Այժմ, երբ այլ եւս չը կայ մեր ժողովրդական երգերի շնորհալի ղեկավար Կարա-Մուրզան եւ նրա տեղը բաց է մնում, մի առանձին կարեւորութիւն ստանում է պ. Դեմուրեանը, որպէս հետեւող Կարա-Մուրզայի... Երեւանի թեմում տրված երկու կօնցերտների փորձը ցոյց տուեց, որ Դեմուրեանը ընդունակ է քառաձայն խմբեր կազմել եւ հրապարակ հանել մեր ժողովրդական այնքան կեանքով լի, իմորով հարուստ երգերը, բայց նրան դեռ շատ բան է պակասում այնպէս հեղինակատու կերպով իշխելու խմբի վրա,

<sup>4</sup> Ներքին լուրեր, «Մշակ», N73, Թիֆլիս, 1902 թ.:

<sup>5</sup> Նույն տեղում:

<sup>6</sup> Նույն տեղում:

որպես մուզիկայի խիստ կանօններին հետետող խմբապետ: Գուցէ այդ նրանից է, որ Դէմուրեան երիտասարդ է եւ իր ոյժերը նոր փորձող մարդ է, բայց եւ այնպէս, երկու կանօններ անհրաժեշտ է չը մոռանալ. նախ՝ կարգապահութիւնը եւ երկրորդ՝ ծրագրից չը շեղվելը... Այս անգամ քառաձայն խումբը անհամեմատ լաւ էր պատրաստված առաջինից եւ երգեց մի քանի երգեր շատ աջող, մանաւանդ «Եղսօ-Ջան»-ը: Դէմուրեանը ժամանակով կունենայ կրկնակի աջողութիւն, որովհետեւ գիտէ գործել...»<sup>7</sup>: Եվ կրկին շեշտվում է Երևանում նման համերգներ կազմակերպելու կարևորությունը, որոնք նպաստում էին մշակութային կյանքից հետ մնացած քաղաքում երաժշտական միջավայրի ստեղծմանը. «...Դէմուրեանը կենդանութիւն է առաջ բերել մեզանում, օրիորդների եւ երիտասարդների համախմբումն ու ժողովրդական նոր-նոր մօտիվների քաղցր ելեւէջները լսելի են շատերի բերանում...»<sup>8</sup>:

Ս.Դեմուրյանից հետո թեմական դպրոցի երգչախմբի ղեկավարությունը ստանձնել էր Կոմիտասի աշակերտ Եղիշե Բաղդասարյանը, ում նախաձեռնությամբ 1903 թ. ապրիլի 26-ին տեղի է ունենում թեմական դպրոցի աշակերտներից բաղկացած երգչախմբի համերգը: Ի տարբերություն նախորդ տարվա՝ Ս.Դեմուրյանի ղեկավարած համերգի՝ այս անգամ թեմական դպրոցը նպաստել էր համերգի հաջող անցնելուն, այնինչ նախորդ տարի արգելել էր մի խումբ աշակերտներ դուրս բերել բեմ և նույնիսկ հատկացրած ֆիսհարմոնը հետ էր վերցրել: Կատարման առումով այս համերգը փոքր-ինչ թերի էր, ինչի պատճառը, հավանաբար, ղեկավարի անփորձությունն էր. «Այսօր էլ նոյն բեմի վրա թեմական դպրոցի երգեցողութեան ուսուցիչ Բաղդասարեան՝ իր կազմած քառաձայն խմբով տուեց մի կօնցերտ՝ բաղկացած 24 ժողովրդական և այլ երգերից... Յիշեալ ուսուցիչը Կօմիտաս վարդապետի աշակերտն է և իսկապէս Կօմիտաս վարդապետը եղել է կազմողը այն խմբի... Նրա գործը մեր աչքում այնքան բարձր է, որ չենք կարող մեր գոհունակութիւնը չը յայտնել... Կօմիտաս վարդապետը ճեմարանում այժմ ունի կազմած մի քառաձայն խումբ, որը պատիւ է բերում նրան: Նա ճեմարանի աշակերտներից պատրաստում է երգեցողութեան ուսուցիչներ, ինչպէս է և վերը յիշված Բաղդասարեանը... Գալով այսօրվայ կօնցերտին, նա չը թողեց սպասած տպաւորութիւնը, եթէ չը հաշիւենք մի երկու ժողովրդական երգերը: Եթէ պ. Բաղդասարեանը լաւ ուսուցիչ է թեմական դպրոցում, այդ դեռ ևս չէ նշանակում, որ նա կարող է բեմի վրա էլ

<sup>7</sup> Բ.Վ., Նամակ Երեւանից, «Մշակ», N124, Թիֆլիս, 1902թ.:

<sup>8</sup> Նույն տեղում:

լաւ քառաձայն խումբ կառավարել: Այս դիտողութիւնը աւելի կարևոր է Կոմիտաս վարդապետին մանաւանդ այն տեսակէտից, որ նա մեծ շնորհք ունի իր գործի մէջ, նրա ճեմարանի խումբը գեղեցիկ երգում է, իսկ նրա կազմած մի այլ խումբ դեռ ևս անփորձ աշակերտ-ուսուցչի ղեկավարութեամբ թոյլ տպաւորութիւն է թողնում ժողովրդի վրա: Յանկալի էր, որ Կոմիտաս վարդապետը ինքը իր խմբով դուրս գար բեմ՝ ցոյց տալու իր շնորհքը...»<sup>9</sup>:

Երևանում Կոմիտասի 80-հոգանոց երգչախմբի համերգը տեղի է ունենում 1908 թ. փետրվարի 22-ին քաղաքային ակումբի դահլիճում: Համերգը կրում էր «Հայ ժողովրդական երգեր ու նվագներ» խորագիրը: Իբրև մենակատարներ հանդես են գալիս Կոմիտասը և երգիչ Վահան Տեր-Առաքելյանը: Նվագակցում էր դաշնակահար Խոսրով Փախչանյանը: Համերգին կատարվում են Կոմիտասի երգերն ու մշակումները<sup>10</sup>:

1904 թ. փետրվարին Երևանի հանդիսատեսին առաջին անգամ ներկայացվում են օպերաներ: Փետրվարի 2-ից 8-ը Երևանում հանդես է գալիս իտալական օպերային խումբը: Մեկ շաբաթվա ընթացքում ներկայացվում է 7 օպերա՝ «Ռիգոլետտո», «Տրավիատա», «Ֆաուստ», «Տրուբադուր», «Էռնանի», «Գեղջկական պատիվ», «Կարմեն»: Թեպետև քաղաքային ակումբը չունէր օպերա բեմադրելու համար անհրաժեշտ բոլոր պայմաններն ու հարմարությունները, ներկայացումներն անցնում են մեծ հաջողությամբ. «Չը նայած որ այս տարի բարեկենդանի օրերը շատ կարճ էին և շուտ վրայ հասաւ Մեծպասը, բայց մենք, երևանցիներս, այս տարի շատ ուրախ, զարճալից և օգտակար կերպով անցկացրինք: Մեզ մօտ հիւր էին եկել մի խումբ իտալուհի և իտալացի օպերային երգիչներ, որ բարեկենդանի ամբողջ շաբաթը, երկուշաբթւանից մինչև կիրակէ, յաջորդաբար երգեցին կլուբի դահլիճում «Ռիգոլետտո», «Գիւղական պատիւ», «Տրուբադուր», «Տրավիատա», «Ֆաուստ», «Կարմեն» և «Էրնանի» օպերաները. – եօթ օրը – եօթ պիէս: Չը նայած որ խումբը երգում էր անհասկանալի լեզուով – իտալերէն, չը նայած որ մեր շարժական բեմը չէր ներկայացնում բեմական շատ յարմարութիւններ, այնուամենայնիւ հէնց առաջին ներկայացումից խումբը իր ղեկավար պ. Ժ.Գօնսալեցի կառավարութեամբ գրաւեց հանդիսատէսի համակրութիւնը. այնպէս որ դահլիճը միշտ լի էր լինում, իսկ «Ֆաուստի» և «Կարմենի» օրերին նոյնիսկ տոմսակ չէր ճարւում: Երևանը առաջին անգամն էր օպերա տեսնում, մէկ էլ որ

<sup>9</sup> Ա.Ղո, Ներքին տեսութիւն, Նամակ Երեւանից, «Մշակ», N90, Թիֆլիս, 1903 թ.:

<sup>10</sup> Մագմանյան Ռ., Հայ երաժշտական կյանքի տարեգրություն, Երևան, 2006, էջ 142:

այդ խումբը, մօտ 25 հոգուց բաղկացած, ներկայացնում էր իր կազմութեամբ, ծայների և օրկեստրի ընդունակութեամբ մի համեստ ներդաշնակութիւն, որ այնքան մեծ և կարևոր դեր է կատարում երաժշտական և երգեցողական արեստի մէջ: Խումբը, ունենալով իր մէջ տղամարդկանց երկու շատ յաջող ծայներ - բարիտօն և տենօր, հմուտ և վարժ օրկեստր, տանում էր գործը այնպէս յաջող, որ կանացի կարևոր ծայների բացակայութիւնը չէր նկատուում, թէև մէկ-մէկ նրանցից ոմանք բարձր նօտաները երգում էին «խզալով», սակայն կանացի խմբական երգերը անցնում էին շատ յաջող և դուր էին գալիս հասարակութեանը, որ իր հրճանքը արտահայտում էր բոլորն ծափահարութիւններով և «բիսերով»: Գեղարուեստը հասկացող և գնահատող հասարակութիւնը գոհ էր մանաւանդ, որ մուտքի-արդիւնքի կողմից ևս խումբը աջողութիւն ունեցաւ, որովհետև հակառակ դէպքում մեզ մօտ այլ ևս լաւ երգիչներ և օպերային խումբ չէին գալ...»<sup>11</sup>:

1907 թ. ապրիլի 4-ին Երևանի ակումբի դահլիճում տեղի է ունենում թանահար Վարդան Բունիաթյանի համերգը՝ մասնակցությամբ արևելյան գործիքների անսամբլի և 45 հոգուց բաղկացած երգեցիկ խմբի: Իր թիֆլիսյան հյուրախաղերի ընթացքում Երևան է այցելում հայտնի մենակատար-ջութակահար Հովհաննէս Նալբանդյանը. նա ելույթ է ունենում 1907թ. ապրիլի 12-ին<sup>12</sup>:

1910 թ. Ռուսաստանից համերգային այցով Բաքու է գալիս Միլանի, Վենետիկի, Ֆլորենցիայի և իտալական այլ քաղաքների օպերային թատրոններում հանդես եկած հայազգի անվանի երգիչ Արշակ Կոստանյանը, ով մինչև այնտեղից էլ Թիֆլիս մեկնելն այցելում է նաև Երևան: Մայիսի 8-ին կայանում է Ա.Կոստանյանի համերգը Երևանի քաղաքային ակումբի դահլիճում. «...Կօնցերտը ունեցաւ մեծ աջողութիւն և եղան առաջարկութիւններ, որ երգիչը մնայ այնտեղ դարձեալ մի կօնցերտ տալու, բայց նա շտապեց վերադառնալ...»: Բացի օպերային հատվածներից և ռոմանսներից, Ա.Կոստանյանը կատարեց նաև հայերեն «Լոնց», «Մի լար, բլբուլ», «Սիրուն գարուն», «Կռունկ» երգերը<sup>13</sup>:

XX դարի սկզբին մոտ 30.000 բնակչություն ունեցող գավառական

<sup>11</sup> Գ.-Կ., Երեւան, «Տարագ», N7, Թիֆլիս, 1904 թ.:

<sup>12</sup> Մազմանյան Ռ., նշվ. աշխ., էջ 126, 127:

<sup>13</sup> Թատրոն եւ երաժշտութիւն, Ա.Կոստանեանի կօնցերտները, «Մշակ», N100, Թիֆլիս, 1910 թ.:

Երևան քաղաքը փաստորեն չուներ մշտական հարմարեցված դահլիճ համերգային, ինչպես նաև թատերական ներկայացումների համար: Որոշ ժամանակ դրանք անց էին կացվում արական գիմնազիայի դահլիճում, սակայն տնօրինությունը շուտով արգելեց օգտագործել դահլիճն այդ նպատակով: Մշակութային միջոցառումները մեծամասամբ տեղ էին գտնում քաղաքային ակումբի պատերի ներքո. «...Прежде всего надо заметить, что временная, на скоро сколоченная, сцена нашего клуба не может вполне удовлетворять, никаким самым примитивным, требованиям искусства...»<sup>14</sup>: Թեպետև այդ տարիներին Երևանը մշակութային կյանքի զարգացման մակարդակով զգալիորեն զիջում էր Թիֆլիսին, Բաքվին, Շուշիին, այնուամենայնիվ ժամանակ առ ժամանակ Երևանի հասարակությունն առիթ էր ունենում գնահատելու հայ, ինչպես նաև այլազգի երաժշտական գործիչների արվեստը:

## МУЗЫКАЛЬНАЯ ЖИЗНЬ В ЭРИВАНИ В 1901-1910 гг.

ДАВИД МЕЛКОНЯН

В статье представлена музыкальная жизнь в Эривани в первом десятилетии XX века. Автор пишет как об отдельных концертах, выступлениях и прочих музыкальных мероприятиях, так и об общем музыкально-культурном уровне города тех лет. В статье приводятся интересные сведения о культурной жизни Эривани из авторитетных армяно- и русскоязычных периодических изданий начала XX века.

**Ключевые слова** – Эривань, «Русская музыкальная газета», «Театр и искусство», Ереван, «Мшак», А.Костанян, С.Демуриян, Комитас, И.Налбандян, В.Буниятян, итальянская оперная труппа.

## MUSICAL LIFE IN ERIVAN IN 1901-1910

DAVID MELKONYAN

The article presents interesting particulars about the concerts and other musical events which took place in Erivan during the first decade of the 20<sup>th</sup>

<sup>14</sup> Провинциальная летопись - Эривань, "Театр и искусство", N10, СПб., 1901г.

century. The research is based on the information gathered from the respected Armenian- and Russian-language periodicals of the time.

**Key words** – Erivan, Yerevan, «Russian Music Journal», «Theater and Arts», «Mshak», A.Kostanyan, S.Demouryan, Komitas, H.Nalbandyan, V.Buniatyan, Italian opera troupe.